

Kitap Tanıtımı / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08.11.2018 • Kabul Tarihi / Accepted: 16.11.2018

SSCB Sonrası Türkiye Siyasetinin Karabağ Mesaisi 1991-1994

Hasan TAŞKIRAN

Dr. Öğr. Üyesi

Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye

ORCID: 0000-0002-4320-8851

htaskiran@beu.edu.tr

Erdem Karaca, *SSCB Sonrası Türkiye Siyasetinin Karabağ Mesaisi 1991-1994*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, (228 sayfa).

Karabağ veya Dağlık Karabağ¹, son 3 asır içinde statüsü sık değişen önemli stratejik yerleşim yerlerinden birisidir. Günümüzde 4392 km² bir yüz ölçümüne sahip olan Karabağ, konum itibarıyla Azerbaycan Cumhuriyetinin batısında Kür ve Aras ırmaklarıyla Gökçe göl arasında yer alan Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölgedir. Karabağ bölgesinin tarihi geçmişi M.Ö. 4000'li yıllara dayanmakta olup birçok devlet, kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Urartular, Sakalar, Hun Türkleri, Sasani ve Bizans gibi birçok devletin egemenliğine girmiş olan Karabağ coğrafyası Miladi 642'de İslam ordularının Kafkasya seferleri neticesinde Müslümanların eline

geçmiştir. Ancak bölge Selçuklu akınlarına kadar Hazarlar ve Bizanslılar tarafından sürekli tehdit edilmiştir. Çağrı Bey'in 1015-1021 tarihleri arasında Kafkasya ve Anadolu'nun doğusuna yapmış olduğu keşif harekâtı sırasında Selçuklu kuvvetlerince geçiş bölgesi olarak kullanılmıştır. Sultan Alparslan'ın

¹ Karabağ adının manasıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Karabağ bölgesine bu ismin verilmesinde genel olarak bölgenin yüksek vadilerinin kara ve verimli topraklarının olmasından kaynaklandığı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bu ismin "Kara" ve "Bağ" kelimelerinin terkiibinden "Siyah Bahçe" manasına geldiğinin yanı sıra bölgenin isminin Türkçe etnik bir menşeden de geldiği kabul görmektedir. Özellikle "Kara" kelimesiyle başlayan, Karahanlı, Karakoyunlu, Kara-Beglu, Kara-Bulak vb. isimlerden de kaynaklanma ihtimali söz konusudur. Bkz. (Bala, 1977, 212).

1064'te çıkmış olduğu "Rum gazası" sırasında bölge Selçukluların egemenliğine girmiştir. Selçukluların zayıfladığı bir dönemde bölge Kıpçakların eline geçmiş olsa da sonraları Azerbaycan (İldeniz) Atabegliği tarafından tekrardan ele geçirilmiştir. Büyük Selçuklu devletinin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra bölge Yakınoğu coğrafyasına yönelik büyük bir istila sürecine giren Moğolların eline geçmiştir. 14. Asırdan itibaren Karabağ bölgesi Karakoyunlu devletinin egemenliğine girmiş olsa da bu durum uzun sürmemiştir. Çünkü Emir Timur'un Orta Doğu-Anadolu seferleri (1393-1402) sırasında Karabağ bölgesi Timurluların eline geçmiştir. Sonraları Akkoyunlu ve Safevilerin hâkimiyetine girmiş olan Karabağ, Çaldıran savaşı (1514) neticesinde Osmanlıların egemenliğine girmiştir (Bala, 1977: 213-214)

16. Asırdan 18. Asırlar arasında Karabağ bölgesi Osmanlı devletinin hâkimiyetinde kalmıştır. Ancak 18. Asırdan itibaren bölge Osmanlı, İran ve Rusya üçgeninde sürekli el değiştirmiştir. Bu değişiklikler sırasında 1748'de Penah Ali Bey tarafından Karabağ Hanlığı kurulmuştur. 1805'te Karabağ Hanlığı Rusların egemenliği altına girmiştir. Gülistan Anlaşması (1813) ile Karabağ Hanlığı Çarlık Rusya'ya tamamen bağlanmış, Türkmençay Anlaşması (1828) ile Azerbaycan'ın toprakları Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmüş ve Edirne Anlaşması (1829) ile Kafkasya'da ki yaklaşık 4 asırlık Osmanlı hâkimiyeti son bulmuştur. Rusların bölgedeki egemenliği sırasında burada yaşayan Türklere yönelik politik, sosyal ve kültürel yaptırımlar bölgenin demografik yapısının değişmesine neden olmuştur. Özellikle Rusya'nın bölgedeki Müslüman Türklere karşılık Ermeni nüfusunun zorunlu olarak buraya yerleştirmeleri ve daha sonraki dönemlerde özellikle Ermenilerin bölgede etkinliğinin artması Müslüman Türklere yönelik bir tasfiye sürecini başlatmıştır. 7 Kasım 1917'de Bolşevik devrimiyle Çarlık Rusya yıkılmıştı. Karabağ üzerinde Ermenilerin hak iddialarıyla birlikte çatışmalar başlamıştır. Osmanlı devleti Karabağ üzerinde tekrar etkin olma arzusu 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi nedeniyle akamete uğramıştır. İngilizlerin bölgede etkinliği artınca Karabağ 1919'da Azerbaycan'a dâhil edildi. Ancak bu durum uzun sürmedi. 1920'de Ruslar Karabağ'ı işgal etti. 30 Haziran 1923'te Karabağ'da özerk bölge tesisi için karar alındı ve 24 Temmuz 1923'te Azerbaycan'a bağlı olarak Cevanşir, Şuşa, Cebrail, Zengezur ve Kabatlı'yı kapsayan Karabağ Özerk bölgesi kuruldu. Ancak SSCB içerisinde Ermeniler Karabağ'ın Ermenistan'a katılımı için başta Avrupa olmak üzere Amerika'da faaliyetler yürüttüler. Bu bağlamda 3-6 Eylül 1979'da Paris, 1983'te Lozan'da toplanan Dünya Ermeniler Konferansında Karabağ'ın Ermeni topraklarına katılması kararını aldılar. Politik ve ekonomik destek sağlamak için Ermeni Karabağ Danışma Komitesi kuruldu. 1988'de Karabağ'daki Azeri Türkleri Ermeniler tarafından göçe zorlanmaya başladılar. 21 Şubat 1988'de Ermeniler Karabağ'ın kendilerine ait olduklarını ilan ettikten sonra bölgede kalan Azeri Türk nüfusuna yönelik baskılarını artırmaya başladılar. Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, bölgeyi gerek Azerbaycan'dan gerekse Moskova'dan istemiştir. Ancak bu istekleri karşılık bulmayan Ermeniler gayri meşru yollarla bölgeyi işgal

etmeye çalıştılar. Karabağ'ın Azerilere ait olduğunu kabul etmeyen Ermeniler SSCB'nin dağılmasından sonra Ermeniler Ruslardan mühimmat desteği alarak Azerbaycan toprağı olan Karabağ'a saldırdılar. Başta Şuşa olmak üzere Hocalı'ya saldırarak Azeri Türklerini katlettiler. Ermeniler Karabağ'ı ablukaya alarak Azerbaycan'a ait toprakları işgal ettiler. Günümüzde Ermenilerin Karabağ'a yönelik bu işgali halen sürmektedir (Aydın, 2001: 367-368; Aslanlı, 2002: 194-208).

“*Avrasya'nın Balkanları*” olarak tanımlanan Kafkasya coğrafyasında yer alan Karabağ veya Dağlık Karabağ “*Avrasya'nın Balkanları*” genel tanımı içerisinde Karabağ için “*Kafkasya'nın Bosna'sı*” ifadesini kullanmak yanlış olmasa gerek. Nitekim Karabağ meselesi bir asırdan fazladır süre gelen ve bölgedeki güçleri veya devletleri meşgul eden hadiselerin başında gelmektedir. Özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra Karabağ meselesi daha da derinleşmiştir. Bu durum bölgede etkin olan Rusya, Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin gündeminden hiç düşmemiştir.

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız eserin ana konusu 1991-1994 tarihleri arasında Karabağ üzerine Ermeni ve Azeri çatışmaları sürecinde Türkiye Cumhuriyeti Devletinin başta ülkenin yönetiminde yer alan Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanların, iktidar ve diğer muhalefet parti milletvekillerinin resmi olarak yapmış oldukları açıklamalar, basına verdikleri demeçler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumlarındaki konuşlarından hareketle Türk siyasetinin Karabağ meselesine yaklaşımı incelenmiştir.

Araştırmacı, Türk siyasetinde Karabağ meselesini konu edinen bu eseri yazma gerekçesini kitabın Önsözünde; “*SSCB'nin Dağılma Sürecinden BDT'nin Kurulmasına Kadar Geçen Sürede Karabağ Eksenli Olarak, Nahçıvan, Ermenistan ve Azerbaycan Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu (Ekim 1987-Aralık 1991)*” başlıklı makalesinden (Karaca, 2015: 113-140) sonra “gerçekleştirmiş olduğum incelemeler ve görüşmeler neticesinde TBMM tutanaklarında istifade ederek 1991-1994 yılları arasında Türk Siyasetinin meseleye yönelik olarak ortaya koymuş olduğu çalışmaları incelemek için yazdığım” ifade etmektedir.

Eser, önsöz, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında okuyucuyu kitabın ana bölümlerine hazırlamak adına Karabağ'ın en eski tarihinden (M.Ö. 4000) SSCB'nin dağılmasına kadar geçen süreçte; coğrafi, tarihi, stratejik ve siyasi boyutları ele alınmıştır (s.13-27). Girişten sonra kitabın üç ana bölümü Azerbaycan Cumhuriyetinin liderlerinin yönetim dönemlerine göre ayrılmıştır. Bunlar, **Birinci Bölüm**; Ayaz Muttalıbov Dönemi: İstifaya Götüren Karabağ Süreci (s.29-72), **İkinci Bölüm**; Ebulfez Elçibey Dönemi: Karabağ Meselesi Gölgesinde Bir İktidar (s. 73-131), **Üçüncü Bölüm** ise Haydar Aliyev Dönemi: Yeni Yaklaşım ve Fırsatlar- Ateşkes ve Petrol Anlaşması (s. 133-171). Bu bölümlerin neticesinde son olarak Sonuç ve Değerlendirme (s.173-183)

kısmı ve Kaynakça yer almaktadır. Bu başlıkların iyi anlaşılması için bahsettikleri mevzular hakkında kısa bilgiler vermek elzemdir.

Birinci Bölüm; Ayaz Muttalibov Dönemi: İstifaya Götüren Karabağ Süreci (s.29-72), bölümü altında ilk başlık Dağlımanın Eşiğinde Paylaşılmayan Bölge: Dağlık Karabağ, başlığı altında özellikle SSCB'nin dağılma sürecinde Karabağ üzerinde Rusların, Ermenilerin ve Azeri Türklerin mücadelesini anlatılmaktadır. Devamında Bağımsızlık ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a Bağlanması, başlığı altında özellikle Ayaz Muttalibov'un 2 Ocak 1992'de Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanma süreci işlenmiştir. Bir sonraki başlık ise Dağlık Karabağ meselesinin bölgesellikten çıkması işlenmiştir. Yine özellikle Karabağ'ın Azeri Türklerine ait olduğu ve Karabağ'ın statüsü ile ilgili önemli kararların alındığı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) sürecine yer verilmiştir. Sonraki başlıklar ise Şuşa şehrinin Ermenilerce işgali ve Ermenilerin burada yapmış oldukları mezalim işlenmişti. Bu bölümün son başlığında ise Ermeni ve Azeriler arasında gerçekleşen ateşkese rağmen Ermenilerin bölgeye yönelik faaliyetlerini sürdürdüğü üzerinde durulmuştur. Tabi tüm bu başlıklar çerçevesinde Türk Siyasetinin meseleye yaklaşımları ve söylemleri ilgili kısımlarda aktarılmıştır. Özellikle Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" şeklinde formüle edilen Kafkasya ve Orta Asya Türk devlet ve topluluklarıyla iş birliği odaklı ilişkileri ve diğer siyasilerin beyanları çerçevesinde Türk siyasetinin meseleye yaklaşımları ortaya konulmuştur.

İkinci Bölüm; Ebulfez Elçibey Dönemi: Karabağ Meselesi Gölgesinde Bir İktidar (s. 73-131), bu bölümde Elçibey'in Azerbaycan Cumhurbaşkanı oluş sürecinden itibaren başlamak üzere onun Karabağ ile ilgili mesaisi üzerinde durulmuştur. Bu bölümün ilk başlığı Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ve beyanatlarıyla başlamaktadır. Sonraki başlık Kafkasya eksenli Türkiye Azerbaycan'a yönelik Riskler, Ermenilerin yeni katliamları Kelbecer'in kuşatılması buna karşılık Türkiye'nin Uluslararası Aktörleri (BM, ABD ve Rusya) Karabağ meselesi ve Ermeni mezalimini önlemek için girişimleri işlenmiştir. Daha sonra Gence İsyanı: Elçibey'in iktidardan gidişi işlenmiştir. Tabi Gence isyanı önemliydi. Çünkü bu isyan Elçibey'e yönelik gerçekleşmiştir. Gence Kolordu komutanı Suret Hüseyinov'un isyan ederek Azeri birliklerine saldırmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu isyan hem Ermenilerin Karabağ işgalini hızlandırmış hem de Elçibey'in iktidarının sonunu hazırlamıştır.

Üçüncü Bölüm ise Haydar Aliyev Dönemi: Yeni Yaklaşım ve Fırsatlar- Ateşkes ve Petrol Anlaşması (s. 133-171), bu bölümde başta Elçibey'in iktidardan çekilme süreci ondan sonra Haydar Aliyev'in Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet başkanı olma süreci işlenmiştir. Bölümün ilk başlığı Cumhurbaşkanlığı Seçimi olmuştur. Haydar Aliyev'in 3 Ekim 1993'te yapılan seçimlerden galip çıkmasını ve Azerbaycan devletinin yeni lideri oluşu işlenmiştir. Alt başlıkta ise Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti ve TBMM genel kurulunda konuşma yapması işlenmiştir. Yine bu bölümde Moskova'nın Yeni Girişimi: Transkafkasya Projesi,

Zengilan Kuşatması, Azeri Taarruzu ve Moskova'nın Tutumu, Bişkek Protokolü ve Karabağ Meselesinde Yeni Evre Petrol Anlaşması, başlıkları altında Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan, Rusya, Ermenistan ve Türkiye mesaieleri incelenmiştir.

Kitabın sonuç ve değerlendirme kısmında yazar, başta Azerbaycan olmak üzere Türkiye'nin, Ermenilerin ve Rusya'nın Karabağ meselesiyle ilgili takip ettikleri siyasetin neticelerinden önemli çıkarımlar ve tespitler yapmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

Karabağ Meselesi, “Dağlık Karabağ Meselesi, bir toprak mücadelesi olarak görülse de çatılmanın temeli tarihsel olarak Azeri Türklerine ait topraklarda, Ruslar tarafından yürütülen iskân politikaları sonucunda Ermenilerin yerleştirilmesi sebebiyle patlak veren Azeri kimliği ile Ermeni kimliği arasındaki mücadeleye dayanmaktadır” (s. 173).

Azerbaycan için özellikle Elçibey döneminde patlak veren Gence isyanı örnek verilerek, kendi içinde bütünleşmeyen ve organize olamayan bir Azerbaycan'ın küçük ya da büyük herhangi bir sorunun üstesinden gelmesinin zorluğuna dikkat çekmiştir.

Rusya ise Karabağ meselesinde görünürde Azerbaycan'ın yanında görünse de özellikle ateşkes süreçlerinde Ermenilerin Karabağ ve çevresine askeri yığınaklar yapması, Karabağ da Azeri Türklere karşı yapılan katliamları görmezden gelmesi Rusya'nın Ermenilere herhangi bir yaptırıma tabi tutmaması Ermenilerin Karabağ'da cesaretlendirmiştir.

Türkiye ile ilgili tespit ve değerlendirmeler kısmında Yazar öncelikle Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasından sonra eski Sovyet cumhuriyetleri, özellikle de Kafkasya konusunda çok hazırlıksız olduğunu Başbakan Süleyman Demirel'in 5 Ocak 1993'te gazeteci yazar Hasan Cemal'e vermiş olduğu demeçten ortaya koymuştur. Yazar ayrıca Türkiye'nin bölgesel ve küresel meselelerde hazırlıklı olması, pozisyon belirlemesi bölgesel ve küresel dengelerin daha hakkaniyetli tesis edilmesine katkı sağlayacağını vurgulamıştır.

Kitabın ilgili kısımlarında özellikle Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Karabağ meselesiyle ilgili hem TBMM'yi bilgilendirme amaçlı konuşmaları hem de kamuoyuna vermiş oldukları bilgiler, Türk dış işlerinin konuya hâkim olduğunun en önemli göstergesi olmuştur.

Tüm bu tanıtıcı bilgiler, tespit ve değerlendirmeler dışında tarafımızca tespit edilen birkaç hususu belirtmekte yarar vardır.

1- Kitap kronolojik bir çerçeve ile ele alınmıştır. Özellikle yazarın giriş kısmında okuyucuyu kitaba hazırlamak için Karabağ'ın tarihi geçmişi ile ilgili bilgi vermesi önemli bir noktadır.

2- Kitabın bölümlerine ve bölümler içindeki alt başlıklarla ilgili tanıtıcı başlıklar verilmesi, (Birinci Bölüm; Ayaz Muttalibov Dönemi: İstifaya Götüren Karabağ Süreci, İkinci Bölüm; Ebulfez Elçibey Dönemi: Karabağ Meselesi Gölgesinde Bir İktidar, Üçüncü Bölüm ise Haydar Aliyev Dönemi: Yeni Yaklaşım ve Fırsatlar-Ateşkes ve Petrol Anlaşması), ilgili araştırmacı ve okuyuculara rahat bir inceleme imkânı sağlayacağı aşikârdı.

3- Kitap için istifade edilen kaynaklar mevcut araştırma çalışmalarının yanı sıra dönemin Türk basını ve TBMM oturumlarında Milletvekillerinin konuşmalarının yer aldığı TBMM Tutanak Dergisinin kullanılması esere büyük bir katkı sağlamıştır. Ancak Kitapta her ne kadar Türk Siyasetinin Karabağ mesaisi konu edinmiş olsa da yazarın kendi değimiyle “*Dağlık Karabağ Meselesi cephe münasebetlerinden ziyade, Uluslararası kuruluşların öne çıktığı diplomatik, iktisadi ve ticari münasebetlere gebe görünmektedir.*” Bu cümleden olmak üzere birçok siyasi aktörün rol aldığı bu meselede özellikle karşı cephelerde yer alan Ermeni, Rus ve İran arşiv ve yayınlarının kullanılmamış olması eser için önemli bir noksanlıktır.

4- Karabağ meselesinin Türkiye siyasetinin gündemindeki yansımalarını derinden inceleyen yazar, Türkiye dışında meselenin tarafları olan Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya gibi güçlerin olaya askeri eylemsel ve diplomatik yaklaşımları çok yönlü irdelenmiştir. Ancak kitapta bu saydığımız devletler dışında meselenin odağındaki Karabağ, Azerbaycan ve Ermenistan ile komşu olmasına rağmen İran’ın Karabağ meselesine yaklaşımı neredeyse hiç işlenmemiş olması büyük bir noksanlıktır.

5- Kitap akademik ve akıcı bir dille yazılmıştır. Ancak bazı yerlerde aynı bilgilerin konu bütünlüğü için sık sık tekrarlanması üslup bütünlüğünü bozmamış olsa da göze çarpmaktadır. Yine kitap içerisinde bazı kelimelerin hatalı yazılışları da gözden kaçmıştır. Örneğin, “mükemmel” yerine “mümemmel” (s. 21), “çeteci” yerine “çateci”, “mitingler” yerine “mitinler” (s.35), “PKK” yerine “PPK” (s.85), “çekmiş” yerine “çenmiş” (s.87), “tutmadan” yerine “turmadan” (s.157), şeklinde belirtmemiz mümkündür.

Son söz olarak kitap için sahasında yapılmış ciddi bilimsel bir araştırma olup bu alanda çalışma yapan veya yapmayı planlayan araştırmacılara katkı sunacağı kanaatindeyim. Ayrıca Karabağ meselesinin tarihsel gelişim sürecini konu edinen birçok araştırma içerisinde bu çalışma, takdir edilen kıymeti hak etmektedir.

KAYNAKLAR

Bala, M. (1977). Karabağ. *İslam Ansiklopedisi*, 6, 212-217.

Aydın, M. (2001). Karabağ. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 24, 367-368.

Aslanlı, A. (2002). Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ. *Türkler Ansiklopedisi*, 19, 194-208.

Taşkıran, H. (2018). SSCB Sonrası Türkiye Siyasetinin Karabağ Mesaisi 1991-1994. *BEÜ SBE Derg.*,7(2), 1052-1058.

Karaca, E. (2015). SSCB'nin Dağılma Sürecinden BDT'nin Kurulmasına Kadar Geçen Sürede Karabağ Eksenli Olarak, Nahçıvan, Ermenistan ve Azerbaycan Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu (Ekim 1987-Aralık 1991). *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 9(17), 113-140.